

POLOŽAJ SRBA U DOMOBRANSTVU NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE, 1941. – 1945.

Nikica Barić*

UDK: 355.1(497.5=163.41)"1941/1945"
355.48(497.5=163.41)"1941/1945"
949.75(=163.41)"1941/1945"
940.53/.54(497.5=163.41)

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 25.9.2002.
Prihvaćeno: 5.11.2002.

Sažetak

U radu je prikazan položaj vojnih obveznika srpske nacionalnosti u domobranstvu NDH. Odmah nakon uspostave NDH, u travnju 1941., Srbi su bili sasvim isključeni iz domobranstva. U njemu nisu mogli služiti kao profesionalni časnici ili dočasnici, a vojni obveznici srpske nacionalnosti nisu pozivani u pričuvu, niti kao novaci na odsluženje dvogodišnjeg vojnog roka. U prvim mjesecima postojanja NDH srpsko stanovništvo bilo je izloženo zločinima i drugim nasilnim postupcima ustaša, što ga je potaknulo na ustanak protiv NDH. Početkom 1942. vlasti NDH pokušavaju izmijeniti svoju politiku prema Srbima, kako bi ih odvratili od prilaženja ustanicima. Zato, ali i iz pragmatičnih razloga korištenja raspoložive radne snage, vojne obveznike srpske nacionalnosti počinju pozivati na službu u domobranstvo, ili ih se šalje na rad u Treći Reich. Krajem rata, Srbima je omogućeno služenje u borbenim postrojbama oružanih snaga NDH.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, Nezavisna Država Hrvatska, domobranstvo, Srbi, ustaše, domobranske radne postrojbe

Napadom sila Osovine na Kraljevinu Jugoslaviju u travnju 1941., Kraljevina je poražena i kao država prestala postojati. Slavko Kvaternik je u ime ustaškog poglavni-ka Ante Pavelića u Zagrebu, 10. travnja 1941., proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH).¹ U njezin sastav su ušli uža Hrvatska (bez Međimurja kojeg su okupirali Mađari,

* Nikica Barić je asistent na Hrvatskom institutu za povijest.

¹ Slavko Kvaternik (1878.–1947.). Časnik austro-ugarske i vojske Kraljevstva Srba Hrvata i Slovenaca do 1921. godine, kada je umirovljen. Član ustaškog pokreta. Nakon napada sila Osovine na Kraljevinu Jugoslaviju, u Zagrebu, 10. travnja 1941., proglašava NDH. U prvom razdoblju NDH obnaša najodgovornije dužnosti kao Poglavnikov zamjenik (Doglavnik), a kao vojskovođa (maršal) i ministar domobranstva igra glavnu ulogu u osnivanju i djelovanju

Sušaka i dijela Gorskog kotara kojeg su anektirali Talijani), Slavonija, Srijem, dijelovi Dalmacije koje nije anketirala Kraljevina Italija i cijela Bosna i Hercegovina. Vlast u NDH preuzeo je ustaški pokret, koji je imao radikalne protusrpske stavove, dok je znatan broj stanovnika NDH bio upravo srpske nacionalnosti.² Ustaški dužnosnici odmah su započeli davati oštre izjave protiv Srba, a uskoro su počeli progoni srpskog stanovništva. Osim ubojstava, Srbi su zatvarani, tjerani da se isele u Srbiju ili da s pravoslavne vjere prijeđu na katoličku ili neku drugu priznatu vjeru. Ipak, treba uzeti u obzir da jedan dio srpskog stanovništva nije bio spreman prihvatiti stvaranje hrvatske države. Nakon što je 1939. osnovana Banovina Hrvatska, kao autonomna hrvatska jedinica u Kraljevini Jugoslaviji, dio srpskog stanovništva na njezinom području organizira se u pokret "Srbi na okup", tražeći ukidanje Banovine Hrvatske ili pripajanje jednog njezinog dijela zamišljenim "srpskim zemljama".³ Bez obzira na ovo, ustaški zločini samo su pridonijeli širenju ustanka srpskog stanovništva, prvo u lipnju 1941. u istočnoj Hercegovini, a ubrzo i na drugim područjima, u Bosni, Lici i sjevernoj Dalmaciji. Kada se raspravlja o ustaškim progonima Srba, treba razlikovati one koji su počinjeni kao dio smišljene politike ustaškog vodstva, od onih koji su počinjeni kao posljedica samovoljnog djelovanja nekontroliranih skupina, tzv. "divljih ustaša".⁴

ODNOS DOMOBRANSTVA PREMA USTAŠKIM ZLOČINIMA

Odmah nakon proglašenja NDH započelo je osnivanje domobranstva, kao redovne vojske NDH. Glavni izvor ljudstva za popunjavanje domobranstva bili su vojni obveznici Hrvati i Muslimani ("Hrvati islamske vjere") državljani NDH, a za popunjavanje domobranstva časnicima iskorišteni su bivši jugoslavenski ili austro-ugarski časnici Hrvati i Muslimani.⁵

domobranstva NDH. Zbog sukoba s Pavelićem smijenjen i početkom 1943. umirovljen. Nakon rata Amerikanci su ga izručili Jugoslaviji gdje je osuđen na smrt. *Tko je tko u NDH, Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb 1997., 226.-227.

² Prema njemačkim podacima iz svibnja 1941., u NDH je živjelo 3.300.000 Hrvata, 1.925.000 Srba, 700.000 bosansko-hercegovačkih Muslimana i 360.000 pripadnika drugih nacionalnih skupina (Nijemci, Mađari, Židovi, Slovenci, Česi i Slovaci). Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945.*, Zagreb 1977., 106.

³ Ivan JELIĆ, "O nekim odjecima sporazuma Cvetković-Maček među Srbima u Banovini Hrvatskoj", *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, br. 3/1965., 147.-166.

⁴ Ako se uzme u obzir kaotično stanje nastalo nakon raspada Jugoslavije i činjenica da vlasti nove NDH nisu mogle imati potpuni nadzor nad događajima, ne iznenađuje postojanje potpuno samostalnih skupina "divljih ustaša" koje su zbog osobnog probitka ili osвете vršile zločine nad Srbima. Mario DASSOVICH, *Fronte Jugoslavo 1941-'42 Aspetti e momenti della presenza militare italiana sull' opposta sponda adriatica durante la seconda guerra mondiale*, Udine 1999., 25.

⁵ Domobranstvo se dijelilo na kopnenu vojsku, zrakoplovstvo, mornaricu (plovne snage) i oružništvo. Ustaška vojnica djelovala je samostalno kao vojna snaga ustaškog pokreta. Opširno o osnivanju, djelovanju i organizaciji cjelokupnih oružanih snaga NDH tijekom 1941. godine vidjeti Mladen COLIĆ, *Takozvana Nezavisna Dražava Hrvatska 1941.*, Beograd 1973., 191.-328.

Ubrzo je domobranstvo dobilo zadatak gušenja pobune srpskog stanovništva. U tom kontekstu zanimljivo je vidjeti kako je domobranstvo gledalo na ustaške postupke prema Srbima. Krajem lipnja 1941. godine Poglavnik Ante Pavelić postavio je general-poručnika (podmaršala) Vladimira Laxu za svog posebnog opunomoćenika, s zadatkom gušenja srpske pobune koja je izbila u istočnoj Hercegovini.⁶ Kao jedan od glavnih uzroka pobune Laxa je naveo masovna ustaška ubojstva srpskog stanovništva, ne samo za borbu sposobnih muškaraca, nego i žena i djece. Tijela pobijenih pobacana su u jame i rijeke, a sve je bilo praćeno pljačkom i paležom srpskih kuća. "Razumljiva je i prirodna reakcija hrvatskog življa na ranija nasilja srpskih četnika. Međutim ta naša reakcija u ovim krajevima zauzela je suviše veliki opsjek, i nije bila legalizirana barem sa formalne strane, te da se barem danas zna tko je ubijen i od koga i rad čega (...)". Laxa je bio kritičan prema ustaškim postrojbama koje su bile slabo organizirane i neposlušne. Nakon što je preuzeo vojnu upravu na povjerenom mu području, Laxa je naredio da se dio uhićenih Srba, koji su se nalazili u Mostaru, pusti na slobodu, budući da protiv njih nije bilo nikakvih konkretnih optužbi. Ovim postupkom, kako je sam naveo, posve sigurno im je spasio život.⁷ I u izvješću od 5. srpnja podmaršal Laxa je naveo, da je srpska pobuna u istočnoj Hercegovini najvećim dijelom izazvana divljačkim postupcima samovoljnih ustaških skupina. "Oni vjerovali su da su svoju zadaću izvršili krvoprolićima, a ne misle, da su uklonili samo jedan dio ljudi, a naprotiv najveći dio srpskog pučanstva iz straha pobjegao je sa oružjem u krševе, planine i šume, riješen da radije umre smrću dostojnom čovjeka, nego da bude kod kuće zlostavljen i tučen bez svijesti. Najvećim dijelom ustaše snose krivicu za sadašnje nemire, koji nemiri moraju biti u klici ugušivani od mlade Hrvatske vojske (...) Smatram, da ne smijem propustiti, a da ne naglasim, da su postupci ustaša učinili također težak i mučan utisak na našu mladu vojsku (...) Nije bila laka stvar uticati na naše mlade vojnike, da oni sami ne upotrijebe silu protiv ovih krvožednih ljudi."⁸ Zanimljivo je izvješće domobranskog pukovnika Franje Šimića o stanju u Gackom početkom srpnja 1941. godine. Nakon dolaska domobranskih snaga u to mjesto, divlje ustaše, koje su do tada terorizirale srpsko stanovništvo, pobjegle su iz tog mjesta. Srbi su se obratili pukovniku Šimiću, žaleći se na postupke ustaša. Tražili su da ih se obavijesti o sudbini rođaka koje su odvele ustaše, da se istraže ubojstva Srba na tom području, da im se vrati ukradena stoka i da se Srbima dozvoli otvaranje njihovih trgovina.⁹ U izvješću Zapovjedništva

⁶ Vladimir Laxa (1870.–1945.). Časnik austro-ugarske vojske, a kratko vrijeme i vojske Kraljevstva SHS. Odmah nakon proglašenja NDH uključuje se u domobranstvo i obnaša različite odgovorne dužnosti. Jedno vrijeme je i glavar Glavnog stožera domobranstva. Umirovljen 1943. godine. Jugoslavenske vlasti su ga osudile na smrt. *Tko je tko u NDH*, ibid. 231.-232.

⁷ Posebni opunomoćenik Poglavnika za Veliku župu Hum i Dubrava, Br. 8, Mostar 30. VI. 1941. Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (dalje: HDA), Zapovjedništvo Jadranskog divizijskog područja, b.b.

⁸ *Zločini na jugoslavenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskosm ratu, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941-1945*, tom I, knjiga 1, Beograd 1993., dok. br. 101.

⁹ Zapovjedništvo Nevesinjske gromade, Br. 90/1941. HDA, Zapovjedništvo Jadranskog divizijskog područja, V.T.V. Br. 2198/1941.

Vojne krajine od 4. rujna 1941. godine navodi se da su "divlje ustaše" počinile razne zločine nad srpskim stanovništvom na području Goražda, pa je to potaklo Srbe u Vlase-nici i na Romaniji na pobunu, koja sigurno ne bi bila toliko proširena da su ispošto-vani proglasi vlasti NDH da neće biti bezrazložnih progona srpskog stanovništva.¹⁰

U vezi s djelovanjem "divljih ustaša", vojskovođa Kvaternik je 6. rujna 1941. naredio da se oštro obračuna sa takvim skupinama, budući da "to nisu ustaše, nego divljaci i pljačkaši". Dužnost domobranskih zapovjednika bila je da prave red, "(...) jer pljačkaši i divljaci su ista vrst ljudi kao četnici i ne zaslužuju drugu sudbinu već kao i oni, t.j. da se stave pred prieki sud".¹¹ U stvarnosti je ovu naredbu bilo puno teže provesti. Nakon što je talijanska vojska u rujnu 1941. izvršila reokupaciju Druge zone, ustaše su iz Hercegovine otišle u Bosnu gdje su nastavile s ubojstvima i pljačkom.¹² Zato je podmaršal Laxa 11. rujna 1941. tražio da se što prije iz Bosne odstrane ustaše koje su došle iz Hercegovine, jer će zbog sveopćeg nezadovoljstva izbiti opći ustanak, kojeg domobranstvo neće moći ugušiti.¹³

Ni najviši domobranski časnici nisu bili zaštićeni od ustaške samovolje. Nakon što je u noći s 5. na 6. kolovoza 1941. došlo do pucnjave u Zagrebu, skupina ustaša upala je u stan generala pješaštva Slavka Stanzera, digla ga iz kreveta i natjerala ga da legne na pod dok mu pretražuju stan.¹⁴ Nijemci, koji su iz pouzdanih izvora saznali za taj događaj, smatrali su ga dobrim primjerom potpune anarhije uzrokovane djelovanjem nekontroliranih ustaških skupina.¹⁵ U jednom kasnijem dokumentu navodi se kako su samovoljne ustaške skupine kod domobrana izazvale veliko nezadovoljstvo. "Ljudi koji su vidjeli klanja, pljačke i razna nasilja po selima,

¹⁰ Zapovjedništvo Vojne krajine, Vojni odjel, V.T. Br. 474/1941. HDA, zbirka izvornog gradiva NDH (dalje: ZIG NDH), III-115/1577-1580. Krajem srpnja 1941., na području uz granicu NDH prema Srbiji i Crnoj Gori, osnovana je Vojna krajina za zaštitu istočne granice NDH od mogućih neprijateljskih upada na njen teritorij. M. COLIĆ, n. dj., 224.-226.

¹¹ Naredba V.T. Br. 30 zapovjednika Savskog divizijskog područja za 10. rujna 1941. godine, HDA, Domobransko popunidbeno zapovjedništvo Bjelovar (dalje: BjpZ), V.T. Br. 603/1941.

¹² Talijani su u rujnu 1941. preuzeli svu vojnu i civilnu vlast u takozvanoj Drugoj zoni. U svibnju 1941. izvršeno je razgraničenje NDH i Kraljevine Italije kojoj je pripao veliki dio Dalmacije. Anektirano područje koje je pripalo Italiji nazvano je Prva zona, priobalno područje NDH nazvano je Druga zona. NDH u Drugoj zoni nije smjela držati ratnu mornaricu niti graditi vojna utvrđenja i druge objekte. Područje između Druge zone i talijansko-njemačke demarkacione crte nazvano je Treća zona. Talijani su izvršili okupaciju Druge zone kako bi spriječili širenje ustanka, ali također i u namjeri da što više prošire područje svoga utjecaja u NDH. Talijani su odredili da se "divlje ustaše" povuku iz Druge zone. Mišo LEKOVIĆ, "Reagovanje Italijana na ustanak u Bosni i Hercegovini (Reokupacija demilitarizovane zone)", 1941. u *istoriji naroda Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1973., 466.-484.

¹³ *Zločini na jugoslavenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu*, dok. br. 278.

¹⁴ Slavko Stanzer (1872.-1945.). Austro-ugarski časnik, odmah nakon proglašenja NDH postavljen za zapovjednika cjelokupnih kopnenih snaga domobranstva. U lipnju 1941. postavljen za vrhovnog nadzornika domobranstva, a obnašao je i druge dužnosti. Jugoslavenske vlasti osudile su ga na smrt, ali je umro od kapi neposredno pred izvršenje kazne. *Tko je tko u NDH*, 389.-390.

¹⁵ Arthur Haefner Hauptmann a.D. An die Dienststelle Deutscher General in Agram, Agram, den 7. August 1941., Svačićev trg 3, HDA, zbirka mikrofilmova, National Archives and Records Service Washington, rola D-86, snimka 295.

smatraju da je velikim dijelom zbog takvog rada divljih ustaša, došlo do pobunah. Na kraju su domobranici pozvani da ugušuju ustanke i da ginu. Obće je uvjerenje kod domobranaca, da su oni žrtve nesavjestnog rada divljih ustaša, koji su vršili nasilja radi materijalne koristi. S takvim uvjerenjem ne može se od njih očekivati visoki moral u borbi.”¹⁶

U zadnjim mjesecima 1941. godine, vlasti NDH, i Poglavnik osobno, poduzeli su mjere kojima bi se suzbilo djelovanje “divljih ustaša”, dok bi se srpskom stanovništvu osigurala njegova sigurnost.¹⁷ U stvarnosti, različiti samovoljni ustaški postupci su se i dalje nastavljali, nanoseći štetu općem stanju sigurnosti u NDH.¹⁸

Iz navedenih primjera je očito da domobranstvo nije s odobravanjem gledalo na postupke pojedinih ustaških skupina, kao i da je, barem u nekim slučajevima, pokušavalo i uspjevalo zaštititi srpsko stanovništvo od samovoljnih ustaških postupaka, koji ni na koji način nisu pomagali konsolidaciji stanja u novoj državi.

POLOŽAJ SRBA U DOMOBRANSTVU

Iako je domobranstvo u više primjera pokazalo kako se ne slaže s ustaškim zločinima prema Srbima, to ipak ne znači da su Srbi mogli biti njegovi pripadnici. Prvobitno su iz domobranstva i njegovog časničkog zbora u potpunosti isključene osobe srpske nacionalnosti. Isto je vrijedilo za Židove i Rome. Židove se jedino moglo pozvati na službu u domobranstvo kao civilne osobe na obavljanje određenog honorarnog posla.¹⁹

Nakon proglašenja NDH svi pripadnici bivše jugoslovenske vojske iz Srbije kao zarobljenici predani su njemačkoj vojsci. Obitelji srbijanskih časnika, dočasnika i vojnih namještenika zadržani su kao taoci. Srbi s područja NDH, koji su prethodno služili u jugoslavenskoj vojsci trebali su biti umirovljeni, ukoliko su na to imali pravo po godinama službe.²⁰ Vojskovođa Kvaternik je 30. travnja 1941. naglasio da se časnike i dočasnike Srbe ne može primiti u domobranstvo, kako one iz Srbije, tako ni oni s područja NDH. Vojskovođa je upozorio da će svaki zapovjednik koji postupi suprotno i kod kojeg radi časnik, dočasnik ili službenik Srbin, biti stavljen pred ratni sud i optužen za veleizdaju. Jedinu su iznimku mogli činiti “Hrvati pravoslavne vjere” koji su u vojnu službu primljeni odobrenjem vojskovođe, pri čemu se može pretpostaviti da se uglavnom radilo o nekadašnjim austro-ugarskim časnicima srpske

¹⁶ “Uzroci nezadovoljstva u domobranstvu”, po svoj prilici dokument je nastao početkom 1942. godine, HDA, Hrvatski državni sabor NDH, Predsjednički spisi, 249/1942., 2.

¹⁷ *Ustaša* (Zagreb), br. 7, 17. VIII. 1941., 7.; *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom IV, knjiga 2, dok. br. 170.

¹⁸ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom XIII, knjiga 1, dok. br. 101., 124.; *Građa za historiju Narodnooslobodilačkog poretka u Slavoniji*, knjiga IV, dok. br. 131.

¹⁹ Ministarstvo hrvatskog domobranstva, II. odjel, Br. Taj. 1814/1942. HDA, BjpZ, Br. Taj. 205/1942.

²⁰ *Vijesnik vojnih naredaba i zapovjedi za cjelokupnu oružanu snagu Države Hrvatske, Naredbe*, br. 2, 17. IV. 1941., 2.-3.

nacionalnosti.²¹ Očigledno se na njih odnosilo i objašnjenje koje je Kvaternik dao u listopadu 1941. godine: "Kao Srbin smatrat će se u načelu svaki onaj, koji je pravoslavne (grčkoistočne) vjere. Iznimku činit će oni, kojima bude posebice priznato pravo na služenje s oružjem u hrvatskom domobranstvu, jer samo vjera još nije pun kriterij, da je netko i po srcu Velesrbin." Također su mogućnost za primanje u domobranstvu dobili i "prelaznici" (osobe koje su s pravoslavne prešle na neku drugu priznatu vjeru). Oni su mogli podnijeti molbe za služenje u domobranstvo. Ministarstvo domobranstva je trebalo odlučiti o tim molbama, ali načelno su one trebale biti pozitivno riješene za sve one koji su prešli na katoličku ili koju drugu vjeru po propisima i s dozvolom vlasti NDH.²² Početkom 1942. odlučeno je da se s pričuvnim časnicima pravoslavne vjere, koji su prešli na katoličku vjeru i koji traže primanje u domobranstvo postupi kao i s Hrvatima, pod uvjetom da su vjeru promijenili odobrenjem vlasti, jer se to odobrenje ionako davalo samo osobama koje su lojalne NDH.²³

DOMOBRAanske RADNE (DORA) POSTROJBE

Prvobitna ustaška politika prema Srbima pogodovala je razvoju i jačanju pobunjeničkog pokreta koji se s vremenom podijelio na partizane i četnike. Partizane je predvodila Komunistička partija Jugoslavije, a osim Srba u njihove redove će se uključiti i znatan broj Hrvata i Muslimana. Četnici su imali velikosrpski program i ubrzo su ostvarili suradnju s Talijanima i Nijemcima u zajedničkoj borbi protiv partizana.

Vlasti NDH su shvatile da nasilje nad Srbima jača pobunu protiv NDH i zato od početka 1942. godine počinje opsežnija promjena dotadašnjeg držanja prema Srbima. Oni su trebali biti definirani kao Hrvati pravoslavne vjere i kao takvi integrirani u društvo NDH. Zato je početkom travnja 1942. godine osnovana i Hrvatska pravoslavna crkva (HPC).²⁴ U prostorijama hrvatskog Sabora održan je 2. srpnja 1942. godine sastanak ministara, državnih tajnika, velikih župana, ustaških stožernika i drugih dužnosnika na kojem je u vezi s HPC donesen zaključak da to nije nasljednica Srpske pravoslavne crkve, nego se radi o novoosnovanoj i autokefalnoj crkvi. Pripadnikom te crkve smatra se svaki onaj tko u nju dobrovoljno i formalo pristupi. Vlasti NDH nemaju pravo tjerati pravoslavno stanovništvo da pristupi toj crkvi. Svi članovi HPC kao i Srbi koji su prešli na neku drugu priznatu vjeru smatraju se državljanima NDH. Pravoslavci koji nisu ušli u HPC, a obavljaju građanske dužnosti, trebaju se tretirati kao i ostali građani NDH, a isto vrijedi i za četnike koji napuste redove pobunjenika, vrate se kućama i nastave mirno živjeti.²⁵

²¹ Naredba V.T. Broj 2 zapovjednika Savskog divizijskog područja za 1. svibanj 1941. godine, HDA, BjpZ, V.T. Br. 17/1941.

²² Ministarstvo hrvatskog domobranstva, II. odjel, 1. odsjek, Br. Taj. 1338/1941. HDA, BjpZ, Br. Taj. 317/1941.

²³ Ministarstvo hrvatskog domobranstva, II. odjel, 2. odsjek, Br. Taj. 2033/1942. HDA, BjpZ, Br. Taj. 223/1942.

²⁴ F. JELIĆ BUTIĆ, n. dj., 176.-178. Opširnije o Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi vidjeti i Petar POŽAR, *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, Zagreb 1996.

²⁵ Oružničko krilno zapovjedništvo Gospić 2. oružničke pukovnije, Br. Taj. 741/1942., Državni arhiv u Karlovcu, zbirka dokumenata NDH

U sklopu takve politike došlo je i do promjene u odnosu na vojnu obavezu srpskog stanovništva u NDH. Prvo je donesena zakonska odredba o osnutku radne službe, koja je bila osnovica za osnivanje domobranskih radnih (DORA) postrojbi, koje su u prvom redu trebale biti popunjene "pravoslavicima" i "prelaznicima".

Ministarstvo domobranstva je 11. lipnja 1942. godine naredilo da se kod zapovjedništava zbornih područja odmah pristupi postepenom ustrojavanju postrojbi radne službe, tj. DORA postrojbi.²⁶

Zapovjednici ovih bojni trebali su biti Hrvati, a Hrvatima je trebalo popuniti i neka druga mjesta u tim postrojbama. Svi ostali domobrani, dočasnici i časnici trebali su biti Srbi. Pri tome je u prvom redu trebalo iskoristiti dočasnike i časnike srpske nacionalnosti koji su prethodno služili u vojsci Kraljevine Jugoslavije i koji su podnijeli molbe za primitak u domobranstvo, kao i pričuvnike i novake srpske nacionalnosti. Za DORA postrojbe su vrijedili svi propisi i odredbe koji su vrijedili za druge domobranske postrojbe, a zapovjednici DORA postrojbi su imali jednaka prava i ovlasti kao svi drugi domobranski zapovjednici. Za početak je trebalo postrojiti po jednu DORA bojnu za svako zbornu područje, što je trebalo biti izvršeno tijekom lipnja i srpnja 1942. godine. U I. domobranskom zbornom području trebalo je postrojiti I. DORA bojnu u Petrinji, u II. domobranskom zbornom području II. DORA bojnu u Brodu na Savi i u III. domobranskom zbornom području III. DORA bojnu u Sarajevu. Stražarski vod svake DORA bojne, a jedino je za taj vod bilo predviđeno da ima naoružanje, trebalo je popuniti pričuvnicima Hrvatima starijim od 32 godine. Muslimane se zbog jednostavnije pripreme hrane i jednolične odjeće nije zvalo u DORA postrojbe. Jedna DORA bojna imala je u svom sastavu stožer, stražarski vod, četiri satnije (svaka satnija četiri voda, svaki vod četiri do šest rojeva). Ukupno je jedna DORA bojna trebala imati 865 časnika, dočasnika i domobrana. Stražarski vod, koji je bio naoružan, bio je popunjen pričuvnicima Hrvatima, a u stožeru i satnijama DORA bojne bili su naoružani samo časnici i domobrani-glasnici. Za glasnike je trebalo uzimati domobrane Hrvate. Očigledno nije bilo povjerenja, ali ni potrebe, da se novacima i pričuvnicima srpske nacionalnosti daje oružje, budući da su DORA postrojbe trebale obavljati radne a ne borbene zadatke. Do ustrojavanja većih DORA postrojbi, bojne su bile samostalne i ravnopravne drugim domobranskim samostalnim bojnama i neposredno podčinjene zapovjedniku svog zbornog područja koji je određivao njihovu upotrebu u radovima.²⁷

Na zahtjev Državnog tajništva za javne radove u Ministarstvu prometa i javnih radova, 30. lipnja 1942. godine određeno je da se tijekom srpnja postroje IV.

²⁶ NDH je u vojno-teritorijalnom smislu od početka studenog 1941. godine do kraja rata bila podijeljena na tri zborna područja. Zapovjedništvo I. zbornog područja obuhvaćalo je područje sjeverozapadne Hrvatske, Korduna, Banovine, zapadne Bosne, Like, Hrvatskog primorja i sjeverne Dalmacije. Zapovjedništvo II. zbornog područja obuhvaćalo je područje Srijema, Slavonije i sjeverne Bosne. Zapovjedništvo III. zbornog područja obuhvaćalo je preostali dio Bosne, Hercegovinu i srednju i južnu Dalmaciju. M. COLIĆ, n. dj., 236.-240.

²⁷ Zapovjedništvo I. domobranskog zbornog područja, II. Glavnostožerni odjel, Br. 1599/1942 i 2269/1942., Ministarstvo hrvatskog domobranstva, II. odjel, I. odsjek, Br. Taj. 2475/1942., Ministarstvo hrvatskog domobranstva, I. državno tajništvo, Br. Taj. 856/1942. HDA, BJPZ, Br. Taj. 1109/1942., 1119/1942, 1137/1942., 1143/1942.

(Podsused), V. (Prečko) i VI. (Brčko) DORA bojna. One su trebale imati isti ustroj kao i prve tri DORA bojne, ali su trebale biti popunjene s nešto manje ljudi, pa je svaka bojna trebala imati 701 časnika, dočasnika i domobrana. Budući da Državno tajništvo za javne radove nije moglo osigurati opskrbu, opremu i alat za ove tri bojne, Ministarstvo domobranstva je na rok od tri mjeseca (budući da je ove bojne trebalo popuniti pričuvnicima pozvanim na tromjesečnu vojnu vježbu) trebalo izdati radnu ili ljetnu odjeću, stare cipele i najnužniju opremu i naoružanje.²⁸

Ministarstvo domobranstva je 9. srpnja 1942. godine naredilo da se za potrebe sezonskih poljoprivrednih radova najkasnije do 20. srpnja postroje i VII. (Petinja), VIII. (Brod na Savi) i IX. (Sarajevo) DORA bojna. Pripadnici ove tri bojne, osim zapovjednika bojni i satnija, trebali su biti pričuvnici pozvani na dvomjesečnu vojnu vježbu. Osim časnika, dočasnika i pripadnika stražarskog voda, domobranima ove tri bojne nisu podijeljene odore i cipele, nego su trebali zadržati vlastitu odjeću. U to ime trebalo im je pri otpustu s vježbe isplatiti 10 kuna za svaki dan vježbe.²⁹ Ove tri DORA bojne trebale su se upotrijebiti u prvom redu za različite poljoprivredne i druge poljske radove. VII. i VIII. DORA bojna trebale su obavljati te radove na području Bosanske Dubice i Prijedora, a IX. DORA bojna na području Ureda za kolonizaciju u Drinjači. Zato je određeno da se odmah nakon postrojavanja ove tri bojne upute na navedena područja.

Tijekom srpnja 1942. godine, za popunu DORA postrojbi pozvani su Srbi koji do tada nisu zvani da odsluže obavezni dvogodišnji vojni rok u domobranstvu, kao i Srbi koji su odslužili vojni rok u Kraljevini Jugoslaviji, ali nisu pozivani kao pričuvnici u domobranstvo.³⁰ Radi evidencije ljudstva DORA postrojbi, početkom srpnja 1942. godine, u svakom zbornom području postrojen je jedan osnutak doknadne satnije DORA postrojbi. Osnutak 1. doknadne satnije DORA postrojbi u Petrinji vodio je evidenciju pripadnika I., IV. i VII. DORA bojne, Osnutak 2. doknadne satnije DORA postrojbi u Brodu na Savi vodio je evidenciju pripadnika II., V. i VIII DORA bojne, a Osnutak 3. doknadne satnije DORA postrojbi u Sarajevu vodio je evidenciju pripadnika III., VI. i IX. DORA bojne.³¹

Početkom kolovoza 1942.godine, odlučeno je pojačati naoružanje DORA postrojbi, "koje su pri radu izvrgnute uznemiravanju od strane partizana". Umjesto jednog stražarskog voda za cijelu bojnu, trebalo je postrojiti jedan naoružani vod kod svake radne satnije I., II., III., VII., VIII. i IX. DORA bojne. Nakon toga DORA

²⁸ Ministarstvo hrvatskog domobranstva, I. Državno tajništvo, Br. Taj. 960/1942., Ministarstvo hrvatskog domobranstva, II. odjel, 1. odsjek, Br. Taj. 2475/1942.; Isto, I. odjel, Br. Taj. 6735/1942.; Isto, II. odjel, Br. 2883/1942. HDA, BjpZ, Br. Taj. 1193/1942., 1207/1942., 1212/1942., 1225/1942.

²⁹ Ministarstvo hrvatskog domobranstva, I. državno tajništvo, Br. Taj. 1040/1942. HDA, BjpZ, Br. Taj. 1251/1942.

³⁰ Ministarstvo hrvatskog domobranstva, II. odjel, Br. Taj. 3119/1942. i Ministarstvo hrvatskog domobranstva, I. državno tajništvo, Br. Taj. 1380/1942. HDA, BjpZ, Br. Taj. 1292/1942. i 1532/1942.; Ministarstvo hrvatskog domobranstva, I. državno tajništvo, Br. Taj. 1110/1942. HDA, Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Br. Taj. 3452/1942.

³¹ Ministarstvo hrvatskog domobranstva, I. državno tajništvo, Br. Taj. 1051/1942. HDA, BjpZ, Br. Taj. 1263/1942.

bojne trebale su se sastojati od stožera, četiri do šest satnija, a svaka satnija od pet vodova (1. stražarski i 2. do 5. radni vod). Nove stražarske vodove trebalo je popuniti ljudstvom raspuštenih stražarskih vodova bojni i pozivom na tromjesečnu vježbu pričuvnika Hrvata starijih od 32 godine.³²

Radi jedinstvenog zapovijedanja IV., V. i VI. DORA bojnom, koje su stavljene na raspolaganje Državnom tajništvu za javne radove, određeno je da se najkasnije do 31. srpnja 1942. godine postroji Zapovjedništvo 1. DORA skupine sa sjedištem u Zagrebu, a ubrzo nakon toga osnovana je i 2. DORA skupina.³³ DORA skupine bile su privremene postrojbe, dok su DORA pukovnije, koje su počele djelovati krajem kolovoza i početkom rujna 1942. godine bile stalne postrojbe. U svakom zbornom području osnovana je jedna DORA pukovnija s tri bojne. U skladu s tim, DORA bojne su promijenile dotadašnje brojčane nazive:

- 1. DORA pukovnija (stožer ove bojne prvobitno je bio u Sisku, ubrzo je premješten u Petrinju, a krajem listopada 1942. godine nalazio se u Bjelovaru)
 - I. i III. bojna u Sisku, II. bojna u Sesvetama.
- 2. DORA pukovnija – I. i III. bojna u Osijeku, II. bojna u Prečkom.
- 3. DORA pukovnija – I. i III. bojna u Sarajevu, II. bojna u Brčkom.

Naredbom od 11. svibnja 1943. godine, kao stalno posadno mjesto DORA postrojbi određen je Bjelovar za postrojbe 1. DORA pukovnije, Osijek za postrojbe 2. DORA pukovnije i Sarajevo za postrojbe 3. DORA pukovnije.³⁴ Iako su osnovane pukovnije, neke DORA bojne su i dalje ostale okupljene u DORA skupinama.

Glavni stan Poglavnika je 8. kolovoza 1942. godine pojasnio kakvo držanje treba zauzeti prema obiteljima pripadnika DORA postrojbi. Navedeno je da se pozivu na službu u DORA postrojbe odazvao "veliki broj novaka i pričuvnika, koji već zdušno, s voljom i zadovoljno obavljaju svoju dužnost". Da se taj uspjeh ne bi poremetio trebalo je tijekom akcija protiv partizana poduzeti mjere da se ne naškodi obiteljima pripadnika DORA postrojbi. S njima se trebalo postupati obzirno i pažljivo, "u svemu kao s punopravnim građanima". Za razliku od toga, sa svima onima koji se nisu odazvali na poziv u DORA postrojbe trebalo je najenergičnije primijeniti odgovarajuće zakonske mjere.³⁵ U skladu s tim, članovi uže obitelji (majka, otac, brat, sestra, žena, djeca) pripadnika DORA postrojbi trebali su biti pošteđeni mogućih neugodnosti "ako za to ne postoje stvarni razlozi", a u slučaju da se nalaze u koncentracijskim

³² Ministarstvo hrvatskog domobranstva, I. državno tajništvo, Br. Taj. 1290/1942. HDA, BjpZ, Br. Taj. 1447/1942.

³³ Ministarstvo hrvatskog domobranstva, I. državno tajništvo, Br. Taj. 1100/1942., 1430/1942., HDA, BjpZ, Br. Taj. 1307/1942., 1562/1942.

³⁴ Ministarstvo hrvatskog domobranstva, II. odjel, Br. Taj. 4.407/1942., Zapovjedništvo I. domobranskog zbornog područja, III. odjel, Br. Taj. 2414/1942., Ministarstvo hrvatskog domobranstva, I. državno tajništvo, Br. Taj. 1610/1942. i 1871/1942. HDA, BjpZ, Br. Taj. 1571/1942., 1573/1942., 1711/1942., 1916/1942.; Ministarstvo oružanih snaga, Upravni stožer, Pob. Br. Taj. 870/1943. HDA, ZIG NDH, III-31/500.

³⁵ Ministarstvo hrvatskog domobranstva, I. Državno tajništvo, Br. Taj. 1294/1942. HDA, BjpZ, Br. Taj. 1461/1942.

logorima trebalo ih je pustiti na slobodu.³⁶ Ustaška nadzorna služba (UNS) je prihvatila prijedlog da se iz koncentracijskih logora Jasenovac i Stara Gradiška odmah otpuste članovi obitelji pripadnika DORA postrojbi koji su uhvaćeni tijekom vojnih operacija čišćenja pojedinih područja od partizana, pod uvjetom da se ničime nisu ogriješili o poredak i probitke NDH.³⁷ Bilo je slučajeva da su pripadnici DORA bojni i daljnje rođake prijavljivali kao braću, kako bi ih se otpustilo iz logora, pa je u lipnju 1943. godine naređeno da se takvi pokušaji spriječe.³⁸

Ne raspoložem podacima o svim zadacima koje su obavljale DORA postrojbe, pa ću radi ilustracije navesti samo neke. U kolovozu 1942. godine pozvano je na neodređeno vrijeme 1000 pričuvnika "pravoslavaca", koje je trebalo upotrijebiti za gradnju nove oružničke škole u Bjelovaru.³⁹ Krajem 1943. godine u DORA postrojbe u Bjelovaru se javilo i puno Hrvata s tog područja, kako bi izbjegli slanje u borbene postrojbe. Kada se pojavila opasnost da će partizani napasti Bjelovar, i DORA postrojbama je podijeljeno oružje, ali budući da u njih nisu imali povjerenja, Nijemci su ih ipak razoružali.⁴⁰ Pripadnici 1. DORA skupine na području Zagreb, tijekom 1943. godine, radili su na polaganju telefonskog kabla između Trećeg Reicha i NDH.⁴¹ Sredinom rujna 1943. godine iz Zagreba je u Osijek vlakom upućena jedna satnija iz sastava 1. DORA skupine, koju je za obavljanje radova trebalo staviti na raspolaganje Šećerani Osijek.⁴² Početkom 1944. godine, njemačka vojska je započela pripreme za obranu jadranske obale od mogućeg anglo-američkog iskrcavanja. U tu svrhu trebalo je izvršiti različite radove na utvrđivanju obale. Ministarstvo oružanih snaga NDH, krajem ožujka 1944. godine, dogovorilo se s Nijemcima da će za utvrđivanje dalmatinske obale staviti na raspolaganje potrebno ljudstvo, odnosno 96 pričuvnih časnika, 240 pričuvnih dočasnika i 4800 pričuvnika. Časnici su mogli biti i Hrvati, a pričuvni domobrani trebali su biti "pravoslavci". Ovo ljudstvo je privremeno trebalo udijeliti u njemačke radne postrojbe u Dalmaciji radi izobrazbe, a nakon toga raspodijeliti u DORA postrojbe.⁴³

³⁶ Ministarstvo hrvatskog domobranstva, I. Državno tajništvo, Br. Taj. 1357/1942. HDA, BjpZ, Br. Taj. 1531/1942.

³⁷ Ministarstvo hrvatskog domobranstva, I. Državno tajništvo, Br. Taj. 1430/1942. HDA, BjpZ, Br. Taj. 1562/1942. U HDA, ZIG NDH, III-31/349-416 može se naći dosta dokumenata raznih DORA postrojbi iz 1942. godine s popisima članova obitelji i molbama da ih se otpusti iz logora. Navedene molbe dostavljene su Ustaškoj nadzornoj službi i Ustaškoj obrani, zaduženoj za osiguranje logora, radi izvršenja.

³⁸ Ministarstvo oružanih snaga, Upravni stožer, Pob. Br. Taj. 1411/1943. HDA, BjpZ, Br. Taj. 997/1943.

³⁹ Ministarstvo hrvatskog domobranstva, II. odjel, Br. Taj. 3902/1942. HDA, BjpZ, Br. Taj. 1500/1942.

⁴⁰ Izvješće Broja 8. od 9. XII. 1943. Predmet: Prilike u domobranskoj radnoj pukovnici u Bjelovaru, HDA, ZIG NDH, I-49/212-214.

⁴¹ Ministarstvo oružanih snaga, Upravni stožer, Pobočništvo, Naredba br. 10. od 1. IV. 1943. HDA, ZIG NDH, III-31/62.

⁴² Zapovjedništvo 1. domobranska radne skupine, Br. Taj. 1617/1943. HDA, ZIG NDH, III-31/208.

⁴³ Ministarstvo oružanih snaga, Osobni ured, Popun. Br. Taj. 1471/1944. HDA, ZIG NDH, III-34/187.

Uključivanje srpskog stanovništva u domobranstvo može se objasniti pragmatičnim razlozima. U DORA postrojbama ono se moglo iskoristiti za obavljanje korisnih poslova a ujedno je nad njime uspostavljen nadzor i onemogućeno je njegovo uključivanje u redove partizana. Istina, te postrojbe nisu bile naoružane i očigledno se nije moglo računati na njihovu preveliku pouzdanost, ali, s druge strane, vlasti NDH često nisu mogle računati ni na pouzdanost domobrana Hrvata i Muslimana. Sudjelovanje u DORA postrojbama ipak je predstavljalo određenu sigurnost za Srbe i njihovo (djelomično) integriranje u NDH, posebno ako se zna da su neposredno nakon uspostave te države bili izloženi općoj nesigurnosti i ustaškim zločinima. Zanimljivo je kako je partizanski časnik Ivan Šibl u svojim memoarima opisao zarobljavanje pripadnika DORA postrojbe koja je na području Bjelovara krajem 1942. godine sjekla šumu. Šibl ih je pozvao da prijeđu u partizane. Budući da se radilo o Srbima, moglo se očekivati da će njegov poziv naići na bolji odjek nego kada je bila riječ o domobranima Hrvatima. Ipak, uslijedilo je razočaranje: "I što mislite, koliko ih je od ovih 400 mladića sa Korduna, Banije i Bosanska Krajine izjavilo spremnost da ostanu u partizanima? Svega trideset, i to poslije višesatnog nagovaranja. Samo što ih na koljenima i sklopljenim rukama nismo molili da ostanu kod nas".⁴⁴ Ovaj događaj svakako ne treba tumačiti kao znak potpune lojalnosti srpskog stanovništva prema NDH. Ipak, očigledno su ti Srbi smatrali kako su njihova egzistencija i sigurnost, barem u tom slučaju, puno bolji u DORA postrojbama, nego ako priđu partizanima.

Osim što su u DORA postrojbe uključeni pričuvnici i novaci "pravoslavci", njima je u istom razdoblju olakšan i ulazak u domobranske škole. Vojskovođa Kvaternik je sredinom 1942. godine odredio da se u te škole mogu primiti osobe "hrvatske pravoslavne vjere", ali da svaku takvu molbu treba provjeriti i dostaviti njemu na odobrenje.⁴⁵

SLANJE SRBA NA RAD U TREĆI REICH

I Nijemci su bili sve više zainteresirani za korištenje srpskog stanovništva iz NDH za svoje potrebe, a posebno za rad u vojnoj industriji u Trećem Reichu. Vojskovođa Kvaternik je početkom 1942. godine obavijestio podređena zapovjedništva da slanje Srba u Treći Reich ne znači odlazak na prisilan rad, nego će im se to računati kao vojna služba koju u Trećem Reichu obavlja i više tisuća Hrvata. Vojskovođa je Srbima jamčio da će se nakon određenog vremena na radu u Trećem Reichu vratiti svojim kućama.⁴⁶ Sudjelovanje srpskog stanovništva u DORA postrojbama i odlazak na rad

⁴⁴ Partizani su strijeljali zapovjednika navedene DORA postrojbe. Radilo se o Srbinu iz Srbije, koji je bio oženjen za Hrvaticu, pa je dobio mogućnost da postane časnik u DORA postrojbama. Baš zato što je kao Srbin ušao u domobranstvo strijeljan je, jer je njegov postupak – "Srbin koji služi ustaškoj NDH" – prema mišljenju partizana bio posebno izdajnički. Drugi zarobljeni domobranski časnici u tom razdoblju rata nisu bili strijeljani. Ivan ŠIBL, *Ratni dnevnik*, Zagreb 1960., 192.-196.

⁴⁵ Zapovjedništvo III. domobranskog zbora, Opći odjel, Br. Taj. 2775/1942. HDA, Zapovjedništvo 6. pješačke divizije, Br. Taj. 3686/1942.

⁴⁶ Zapovjedništvo I. domobranskog zbornog područja, II. odjel, 1. odsjek, Br. Taj. 1172/1942. HDA, BjpZ, Br. Taj. 659/1942.

u Treći Reich pružilo mu je određenu zaštitu, koju neposredno nakon osnutka NDH nije imao. Npr., kada je krajem 1942. godine, na području Bjelovara znatan broj srpskih obitelji odvedeno u logore, od toga su bile izuzete obitelji čiji su se pripadnici nalazili na radu u Trećem Reichu ili na vojnim radovima u Bjelovaru.⁴⁷

Početak lipnja 1942. godine, Nijemci su tražili radnu snagu za radove na zemunskom uzletištu, pa je određeno da se za to izdvoji 1500 ljudi, a prije svega pričuvnike "pravoslavce".⁴⁸ Radovi u Zemunu trebali su biti završeni 1. prosinca 1942. godine, a pričuvnike "pravoslavce" i "prelaznike" koji su tamo radili trebalo je zatim poslati na rad u tvornice zrakoplova u Treći Reich i po pravima ih izjednačiti s ostalim radnicima.⁴⁹ Početkom kolovoza 1942., kada su u domobranstvo na odsluženje obaveznog djelatnog razdoblja (vojni rok) pozvani mladići rođeni 1922. godine, "pravoslavci" ili "prelaznici" iz te skupine predani su predstavniku njemačkog ministarstva zrakoplovstva, koji ih je trebao odvesti u Treći Reich.⁵⁰ Krajem rujna 1942. određeno je da se svi "pravoslavci" i "prelaznici", godišta 1920.-1923., koji nisu služili obavezno djelatno razdoblje i pričuvnici godišta 1917.-1919., u potpunosti stave na raspolaganje njemačkom ministarstvu zrakoplovstva. Niti jedan novak ili pričuvnik iz te skupine nije smio biti upućen u DORA ili bilo koje druge domobranske postrojbe.⁵¹ Zato je DORA postrojbe trebalo popunjavati "pravoslavcima" i "prelaznicima" rođenim između 1892. i 1916. godine. Osim toga, u DORA postrojbe trebalo je uputiti i vojne obveznike Hrvate godišta 1892.-1921., nesposobne za vojnu službu, ali sposobne za radne zadatke.⁵²

I tijekom 1943. godine nastavilo se upućivanje vojnih obveznika srpske nacionalnosti na rad u Treći Reich. Kao radnu snagu za njemačke tvornice zrakoplova trebalo je u prvom redu iskoristiti "pravoslavce" i "prelaznike" godišta 1910.-1920., koji nisu potrebni za popunu DORA postrojbi. Takve obveznike je trebalo pozvati na izvanrednu djelatnu službu i uputiti u Treći Reich, ili ih staviti na raspolaganje predstavniku njemačkog Opunomoćenika za radnu snagu za potrebe njemačkog četverogodišnjeg gospodarskog plana (*Der Beauftragte für Vierjahresplan der Generalbevollmächtigte für den Arbeitseinsatz – Dienststelle Kroatien*).⁵³ Budući da je sve više "pravoslavaca" uzimano za potrebe Trećeg Reicha, 16. lipnja 1943. godine je određeno da se u DORA postrojbe upućuju i Hrvati sposobni za pomoćnu službu. Istovremeno je novake "pravoslavce" trebalo izlučiti iz DORA postrojbi i staviti na raspolaganje Nijemcima, koje će s njima sastaviti radne ugovore s pravom na nadoknadu.

⁴⁷ Građa za historiju Narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, knjiga III, dok. br. 78.

⁴⁸ Ministarstvo hrvatskog domobranstva, II. odjel, Br. Taj. 3000/1942. HDA, BjpZ, Br. Tajno 1252/1942.

⁴⁹ Ministarstvo hrvatskog domobranstva, II. odjel, Br. Taj. 5538/1942. i 6145/1942. HDA, BjpZ, Br. Tajno 1863/1942. i 2020/1942.

⁵⁰ Ministarstvo hrvatskog domobranstva, II. odjel, Br. Taj. 3640/1942. HDA, BjpZ, Br. Taj. 1410/1942.

⁵¹ Ministarstvo hrvatskog domobranstva, II. odjel, Br. Taj. 4939/1942. HDA, BjpZ, Br. Taj. 1741/1942.

⁵² Ministarstvo hrvatskog domobranstva, I. državno tajništvo, Br. Taj. 1670/1942. HDA, BjpZ, Br. Taj. 1766/1942.

⁵³ Ministarstvo oružanih snaga, Upravni stožer, Popun. Br. Taj. 4028/1943. HDA, BjpZ, Br. Taj. 878/1943.

Novaci "pravoslavci" trebali su razdužiti odore, te ih je u civilnoj odjeći trebalo poslati u Treći Reich.⁵⁴ Tako su tijekom 1943. godine za rad u njemačkoj industriji izdvojeni novaci "pravoslavci" i "prelaznici" rođeni 1925. godine.⁵⁵ Ukupno je do kraja 1943. godine u Treći Reich poslano preko 200.000 radnika iz NDH, među kojima su bile i osobe srpske nacionalnosti.⁵⁶

Kada su se na samom kraju rata radnici počeli vraćati iz Trećeg Reicha u NDH, 14. travnja 1945. godine određeno je da se oni smjeste u Zagrebu, u prihvatilištu na Kanalu. Starije radnike trebalo je pustiti kućama, a ostale poslati na službu u oružane snage ili u poluvojnu radnu organizaciju Državna radna služba (DRS). Vojne obveznike "pravoslavce" trebalo je poslati u II. bojnu 1. DORA pukovnije u Podsused.⁵⁷

Pokušaj uključivanja srpskih četnika u sastav domobranstva NDH

Iako su srpski četnici Draže Mihailovića bili načelni protivnici sila Osovine i NDH, u stvarnosti su surađivali s Talijanima i Nijemcima protiv partizana, u kojima su gledali glavne suparnike u borbi za vlast nakon završetka rata. Radi borbe protiv zajedničkog neprijatelja, srpski četnici su u određenim situacijama surađivali i s vlastima NDH.⁵⁸

Nakon znatnih napora i gubitaka koje je imala u borbama krajem 1941. i početkom 1942. godine, talijanska vojska se odlučila povući s dijela teritorija NDH kojeg je do tada držala. Zagrebačkim sporazumom od 19. lipnja 1942., vlada NDH i talijanska vojska dogovorili su se o talijanskom povlačenju.⁵⁹ Na područje koje isprazne talijanske snage, trebale su ući postrojbe NDH. Budući da su na tim područjima djelovali srpski četnici, koje su Talijani organizirali u "protukomunističke oružane skupine" (*Milizia volontaria anticomunista, MVAC*), dogovoren je i postupak vlasti NDH prema tim skupinama. One su legalizirane, pa je određeno da se novake i pričuvnike koji se nalaze u MVAC smatra udijeljenima u legalne borbene postrojbe, zbog čega ih se nije moglo zvati u domobranstvo.⁶⁰ NDH je pokušala uklopiti postrojbe četnika u sastav svojih oružanih snaga, izjednačavajući ih s domobranskim dobrovoljačkim (DOMDO) postrojbama. U naredbi kojom je početkom 1943. godine

⁵⁴ Ministarstvo domobranstva, Upravni stožer domobranstva, Popun. Br. Taj. 4451/1943. HDA, BjpZ, Br. Taj. 992/1943.

⁵⁵ Ministarstvo oružanih snaga, Upravni stožer, Popun. Br. Taj. 5208/1943. HDA, BjpZ, Br. Taj. 1015/1943.

⁵⁶ Ministarstvo oružanih snaga, Glavnostožerni ured, Ustr. Br. Taj. 3102/1944. HDA, ZIG NDH, III-45/16-19. Dio tih radnika otišao je u Treći Reich dobrovoljno, dio je na taj način služio svoju vojnu obavezu, a dio se sastojao od zatvorenika, logoraša i ratnih zarobljenika. Opširnije o tom F. JELIĆ-BUTIĆ, n. dj., 127.-128.

⁵⁷ HDA, Ministarstvo oružanih snaga, Glavni stožer Oružanih snaga, Ustrojstveno-popunidbeni odjel, Ustr. Popun. Br. Taj. 3384/1945., 3440/1945.

⁵⁸ Za opširan prikaz djelovanja srpskih četnika na području NDH vidjeti Jozo TOMASEVICH, *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941-1945*, Zagreb 1979.; F. JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, Zagreb 1986.

⁵⁹ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom V, knjiga 32, dok. br. 116.

⁶⁰ Zapovjedništvo I. domobranskog zbornog područja, III. odjel, Br. Taj. 2096/1942. HDA, BjpZ, Br. Taj. 1328/1942.

određen status i uređenje DOMDO postrojbi, određen je i status srpskih četnika. Njihove su postrojbe definirane kao "četničko suboračke postrojbe", a nazive i ustroj tih postrojbi određivale su one same. Pripadnici tih postrojbi imali su pravo na hranu, novčanu pomoć i stan, kao i pripadnici DOMDO postrojbi.⁶¹ Jačim četničkim postrojbama, npr. na području sjeverne Dalmacije, nije se mogao nametnuti status "četničkih suboračkih postrojbi". Ipak, neke manje četničke postrojbe prihvatile su takav položaj i bile su pod domobranskim zapovjedništvom.⁶²

Do kapitulacije Italije u rujnu 1943. godine, četnici su uglavnom bili pomagani od Talijana. Nakon toga suradnju s četnicima nastavila je i njemačka vojska koja je ušla u nekadašnje talijansko interesno područje NDH. Budući da je između vlasti NDH i četnika vladalo veliko neprijateljstvo, Nijemci su 11. svibnja 1944. godine izdali naredbu o preimenovanju četničkih postrojbi u NDH u hrvatske borbene skupine (*Kroatische Kampgemeinschaft*), koje su trebale nositi ime po svom zapovjedniku. Njemački je cilj bio da se četnici pod njihovim zapovjedništvom iskoriste u borbi protiv partizana, ali da oni priznaju vrhovništvo NDH i da se postepeno uključe u sastav oružanih snaga NDH. Iako su formalno pod njemačkim zapovjedništvom postrojene brojne hrvatske borbene skupine, četnici nisu iskreno prihvatili ovaj novi naziv, a ni hrvatska strana nije imala puno povjerenja u savezništvo s četnicima.⁶³

Vlasti NDH su tražile da četničke postrojbe, koje se nalaze pod zapovjedništvom njemačke vojske, ne koriste "nikakve srbske embleme, zastave, vrhovničke i druge znakove kojima se vrijeđa suverenitet Nezavisne Države Hrvatske". Njemačka vojska je u skladu s tim, 17. svibnja 1944. godine, naredila da četnici takve oznake zamijene "hrvatskim emblemima, ili u najmanju ruku (...) neutralnim oznakama", a bilo je prijedloga da četnici nose oznaku s mrvačkom glavom, sličnu onoj koju su koristili pripadnici njemačkih oklopnih postrojbi.⁶⁴ Dvojbena je da je ova odluka ikada i stvarno provedena.

⁶¹ Zapovjedništvo I. domobranskog zbornog područja, III. odjel, Br. Taj. 151/1943. HDA, BJPZ, Br. Tajno 150/1943.

⁶² Npr. bojna relacija domobranske 5. pješačke divizije za mjesec svibanj 1943. navodi da se od DOMDO postrojbi pod zapovjedništvom 15. pješačke pukovnije, koja je u tom razdoblju djelovala na području Zavidovića i Žepča, nalaze DOMDO postrojbe "Mednik", "Vijaka" i "Budoželj" u istoimenim selima, a osim njih i 8. bataljon Ozrenskog četničkog odreda u selu Stog i četnička satnija "Vozuča" u istoimenom selu. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom IV, knjiga 14, dok. br. 231.

⁶³ J. TOMASEVICH, n. dj., 316.-320.; Jovo POPOVIĆ, Marko LOLIĆ, Branko LATAS, *Pop izdaje – Četnički vojvoda Momčilo Đujić*, Zagreb 1988., 343.-344.

⁶⁴ Ministarstvo unutarnjih poslova NDH, Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost, Odjel za javnu sigurnost, Odsjek za političko redarstvo, Broj: V.T. 3406-B/I-1-1944., 27. VII. 1944., Državni arhiv u Splitu, Velike župe NDH, kut.11c

UKLJUČIVANJE SRBA U BORBENE POSTROJBE ORUŽANIH SNAGA NDH

DORA postrojbe, koje je uglavnom trebalo popunjavati Srbima, nisu bile borbene postrojbe. Krajem rata načinjen je novi pomak i vojne vlasti NDH su dozvolile da se uz određene uvjete "pravoslavci" koriste i u borbenim postrojbama domobranstva.

Početkom 1943. godine osnovana je Hrvatska protuzrakoplovna (*FLAK, Fliegerabwehrkanone*) legija, koja je upućena u Treći Reich i Francusku na izobrazbu i kasniju službu u protuzrakoplovnom topništvu. Za njezino popunjavanje prije svega je trebalo iskoristiti "pravoslavce" i vojne obveznike ograničenih tjelesnih sposobnosti ili nedovoljne političke pouzdanosti.⁶⁵ Prvobitno je previđeno da se u FLAK legiju pošalje 10.000 "pravoslavaca", a vojni obveznici Hrvati samo ako su ograničeno sposobni. Do kraja svibnja 1944. godine poslano je u FLAK legiju 5500 ljudi, a tada je odlučeno da se njezina ukupna brojčana snaga smanji na 6000 ljudi. Nijemcima je dozvoljeno da u DORA pukovnijama traže dobrovoljce za Hrvatsku FLAK legiju, ali to je dalo vrlo slabe rezultate.⁶⁶ I tijekom 1944. nastavljeno je popunjavanje ove postrojbe. Tako je 29. lipnja 1944. naređeno da se u Stožer za vezu FLAK legije, koji se nalazio u Gračanima kraj Zagreba, pošalje 1500 ljudi. Prije svega je trebalo zvati "pravoslavce" novake i pričuvnike bez obzira na sposobnost i godine starosti, kao i novake i pričuvnike Hrvate sposobne za pomoćnu službu, a posebno starije pričuvnike (godišta 1902.-1905.) bez obzira na sposobnost. U FLAK legiju trebalo je slati i partizane i bjegunce iz domobranstva, koji su se početkom 1944. godine, odazivajući se na amnestiju Poglavnika, predali vlastima NDH.⁶⁷

Kada je početkom 1944. godine, na odsluženje obaveznog djelatnog razdoblja pozvano 1926. godišta, određeno je da se "pravoslavce" uputi u DORA postrojbe, ali dio novaka "pravoslavaca" kasnije je trebalo uputiti i u borbene postrojbe.⁶⁸ Krajem kolovoza 1944., Ministarstvo oružanih snaga NDH je odredilo način raspoređivanja novaka i pričuvnika "pravoslavaca". U slučaju da se pokažu lojalnima i da njihovu lojalnost potvrde odgovarajuće civilne vlasti, oni su trebali biti raspoređeni, ovisno o sposobnostima, u borbene ili pomoćne postrojbe kao i svi ostali vojni obveznici. One, koji nisu mogli dokazati lojalnost, valjalo je rasporediti u DORA postrojbe ili uputiti u u Hrvatsku protuzrakoplovnu legiju.⁶⁹ Kada je početkom 1945. godine započelo slanje 1928. godišta na odsluženje obaveznog djelatnog razdoblja, novacima "pravoslavcima" ostavljena je mogućnost da se,

⁶⁵ Ivan KOŠUTIĆ, *Hrvatsko domobranstvo u Drugom svjetskom ratu*, Druga knjiga, Zagreb 1994., 116.

⁶⁶ Ministarstvo oružanih snaga, Glavnostožerni ured, Ustr. Br. Taj. 3102/1944. HDA, ZIG NDH, III-45/16-19.

⁶⁷ Ministarstvo oružanih snaga, Glavnostožerni ured, Ustr. Br. Taj. 4761/1944., HDA, zbirka mikrofilmova, Arhiv Vojske Jugoslavije, rola 254, snimka 193.

⁶⁸ Ministarstvo domobranstva, Glavni stožer domobranstva, Ustr. Br. Taj. 1174/1944. i Ministarstvo oružanih snaga, Glavnostožerni ured, Ustr. Br. Taj. 717/1944. i 717/I/1944., HDA, BjpZ, Br. Taj. 368/1944., 369/1944. i 440/1944.

⁶⁹ Ministarstvo oružanih snaga, Glavnostožerni ured, Ustr. Br. Taj. 3211/1944. HDA, BjpZ, Br. Taj. 1416/1944.

ako žele i ako se dokaže njihova lojalnost, izjednače s ostalim novacima. Ostale novake "pravoslavce" trebalo je poslati u DORA postrojbe.⁷⁰

ZAKLJUČAK

Vidljivo je da je tijekom rata domobranstvo NDH mijenjalo svoje mišljenje o korištenju srpskog ("pravoslavnog") stanovništva u svojim redovima. Na početku su Srbi bili potpuno isključeni iz domobranstva, osim nekolicine bivših austro-ugarskih časnika. Istovremeno je srpsko stanovništvo bilo izloženo ustaškom nasilju i zločinima, što je potaknulo srpski ustanak protiv NDH.

Vlasti NDH su shvatile da trebaju na određeni način integrirati Srbe u društvo NDH i pružiti mu određenu sigurnost kako bi ga odvratili od odlaska u partizane i četnike. Osim toga, srpsko stanovništvo se moglo korisno iskoristiti za obavljanje različitih radova, što je ostvareno u DORA postrojbama, čije je osnivanje započelo sredinom 1942. godine i koje su postojale sve do kraja rata. I Nijemci su pokazivali sve više zanimanja za korištenje Srba kao radne snage u svojoj vojnoj industriji. Nema sumnje da je i vlastima NDH više odgovaralo u Treći Reich slati Srbe, kako bi Hrvati i Muslimani mogli biti iskorišteni u oružanim snagama NDH.

Sredinom rata osnovana je i hrvatska FLAK legija. I u nju je prije svega slano manje pouzdano ljudstvo, a među njima i "pravoslavce". Ipak, radilo se o postrojbi koja je trebala izvršavati borbene zadatke u obrani Trećeg Reicha od napada savezničkog zrakoplovstva. Osim toga, u završnom razdoblju rata "pravoslavci" su imali pravo da služe i u borbenim postrojbama oružanih snaga NDH. Oni ipak nisu posve izjednačeni s drugim vojnim obveznicima, jer su trebali dodatno dokazati svoju lojalnost prema NDH. Ne raspolazem podacima o broju "pravoslavaca" koji su služili u borbenim postrojbama NDH, ali nema sumnje da taj broj nije mogao biti znatan. Ipak, ako se uzme u obzir da Srbi nakon osnutka NDH ni na koji način nisu mogli služiti u domobranstvu, kao i činjenica da su i domobrani Hrvati i Muslimani često bili nepouzdana, vidljiva je znatna promjena u stajalištu vojnih vlasti NDH prema Srbima. Budući da u dosadašnjoj povijesnoj literaturi nigdje nije navedeno da su Srbi krajem rata imali pravo služiti i u borbenim postrojbama oružanih snaga NDH, smatram da je to zanimljiv i bitan podatak kojeg treba spomenuti.

Ipak, vlasti NDH i vladajući ustaški pokret svojim su postupcima iz prvih mjeseci postojanja NDH kod Srba, koji jednim dijelom ionako nisu pokazivali preveliku naklonost prema novoj hrvatskoj državi, stvorili neprijateljstvo i želju za osvetom, ili u najmanju ruku nepovjerenje i strah, koje se kasnijim mjerama moglo samo djelomično ublažiti. Osim toga, budući da vlasti NDH širenjem partizanskog i četničkog pokreta često nisu bile u stanju nadzirati svoju teritoriju, one nisu mogle u svoje oružane snage uključiti niti sve Hrvate i Muslimane, a iz navedenih razloga još su manje mogli računati na srpsko stanovništvo.

⁷⁰ Zapovjedništvo 21. pješačkog doknadnog zdruga, Zapovjedni skup, Zap. Br. Taj. 172/1945. HDA, ZIG NDH, III-73/11-13.

POSITION OF THE SERBS IN THE ARMED FORCES OF THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA 1941.-1945.

Nikica Barić

Summary

The article deals with the position of Serbs in the regular army (Home Guard) of the Independent State of Croatia (ISC). Immediately after the establishment of ISC in April 1941, Serbs were not included in Croatian Home Guard. They were not allowed to serve in Home Guard as officers or non commissioned officers. Serb reservists and recruits were not called to serve in the Home Guard units. In the first period after the establishment of ISC, Serb population was victim of numerous crimes committed by the Ustasha regime and various self-established Ustasha groups. Such development only contributed to the massive uprising of Serbs against the ISC, which later developed into a well organized partisan movement. In early 1942, Croatian authorities changed their attitude toward Serbs and introduced a more moderate policy in order to secure their loyalty . Home guard began establishing special labour units which were filled mostly with Serbs. Many Serbs were also sent to Third Reich as labour force. In the final period of war Serbs were even allowed to enter the fighting units of Home Guard.

Key words: World War II, Independent State of Croatia, Croatian Home Guard, Serbs, Ustasha movement, Home Guard labour units

